

FEHÉR M. ISTVÁN

Az analitikus és a kontinentális filozófia közötti megkülönböztetés mítosza*

Az alábbi dolgozatban a címben használt „mítosz” szó teljességgel szokásos, köznap vagy hétköznapi értelemben szerepel, olyan valamiként, ami – a „mítosz–valóság” fogalmi ellentét értelmében – szemben áll a „valóság”-gal. A „mítosz” fogalma azonban – nem haszontalan felhívni rá a figyelmet – ettől eltérő vagy ezzel ellentétes értelemben is használható, s vélhetően így használja a mítosz-kutatók egy jó része, akiknek a számára a mítosz nemhogy nem áll feltétlenül szemben a valósággal, hanem vele egyenesen egybeesik, vele azonosítható. S mítoszok végül, amennyiben széleskörűen elterjednek, s egyre többen hisznek bennük, válhatnak sajátos értelemben vett „valósággá” is (lásd pl. Marx 1980. 246).

I.

Hogy a címben említett, angolszász analitikus, illetve röviden az analitikus és kontinentális filozófia közötti megkülönböztetéssel valami baj van, régóta többen jelzik (lásd pl. Critchley–Schroeder 1998. 5), s mivel maga a megkülönböztetés angolszász eredetre nyúlik vissza (lásd pl. Kearney 1994. 1) – hogy kitől s honnan ered, mindazonáltal pontosan senki nem tudja (lásd pl. Critchley–Schroeder 1998. 4; Grondin 2000. 75), minden valószínűség szerint az 1930-as évek Nagy Britanniájában jött divatba, s nemkülönben a mai napig az angolszász filozófia világában használatos és bejártott –: ezért úgy lesz helyénvaló, ha e megkülönböztetéssel kapcsolatos kritikái megfontolásokat illetően is elsődlegesen angolszász–amerikai szerzők meg gondolásaira és érveire támaszkodunk. De először is próbáljunk ideiglenes választ adni a kérdésre: Mi a baj ezzel a megkülönböztetéssel?

Egy megkülönböztetés lehet többé vagy kevésbé találó, megvilágító, tárgyilag megfelelő, s nem utolsósorban lényeges az, hogy akikre vonatkozik, azok

* A *Mire tanít a filozófia ma?* címmel az MTA II. osztályának rendezvényeként 2017. október 10-én megtartott konferencián elhangzott előadás átdolgozott, némileg bővített szövege. A konferencián hat előadás hangzott el, ebből öt a *Magyar Tudomány* 2019. februári számában jelent meg. Jelen szöveg technikai okokból kimaradt belőle.

felismerjék magukat benne: elfogadják és használják. A baj ezzel a megkülönböztetéssel mármost első lépésben az, hogy a megkülönböztetettek egyike nem ismer benne önmagára, s ezért aztán nem is igen használja. Akik ugyanis ebben a megkülönböztetésben kontinentálisként kerülnek megnevezésre, azoknak a túlnyomó többségétől teljeséggel idegen ez a meghatározás. Tartózkodik tőle vagy egyszerűen csak nem él vele. Rosszabb esetben kártékonyak, megtévesztőnek, jobb esetben haszontalannak, terméketlennek találja. Önmagát fenomenológusként, hermeneutaként, dekonstruktivistaként, feministaként stb. jelöli meg, írja le vagy azonosítja be, de a legkevésbé sem „kontinentális” filozófusként. Legalábbis itt, a kontinensen. Amióta létezik ez a megkülönböztetés, azóta hiányzik az érintettek mégoly részleges egyetértése, konszenzusa a megkülönböztetés értelmességét, használhatóságát illetően. A kontinentálisnak nevezettek nagy része nem ismeri el vagy legjobban esetben is tárgyilag irrelevánsnak tartja ezt a megjelölést. Jele ennek az, hogy míg az angolszász filozófia világában legalább tucatnyi könyv tárgyalja a „kontinentális filozófiának” nevezett heterogén képződményt – a fontosabbak közül lásd Kearney 1994; West 1996; Critchley–Schroeder 1998; Solomon–Sherman 2003; Protevi 2005; Cutrofello 2005; Glendinning 1999; Glendinning 2006 –, addig nem ismeretes a számomra egyetlenegy német nyelvű könyv sem, amely ilyen tárgyban íródott és ennek megfelelően címében a „kontinentális filozófia” kifejezés felbukkant volna.

Az analitikus és a kontinentális filozófia közötti megkülönböztetés tehát korántsem örvend általános elfogadottságnak: valójában egy, az angolszász filozófián belül megvont és ott használatos megkülönböztetésről van szó. Ez azzal a paradox következménnyel jár, hogy előbb az angolszász analitikus filozófia perspektívájába kell helyezkednünk ahhoz, hogy valami olyan, mint „kontinentális filozófia”, a maga körvonalaiiban egyáltalán feltűnjék a számunkra. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy e megkülönböztetés értelmében a kontinensre (s egyúttal a „kontinentális filozófiára”) a brit szigeteken át vezet az út. Nem túl körülményes és körmönfont-e azonban, vajon nem felesleges-e, s vajon egyáltalán megfelelő-e ez a kerülő út?

Miután a kontinentálisnak nevezett filozófusok jó része számára mérlegelés tárgyát sem igen képezi, hogy önmagára – önazonosságára – az angolszász analitikus filozófia perspektívájába való át- és behelyezkedés által találjon rá, így a kontinentális filozófusok többsége (pontosabban: az analitikus filozófusok által kontinentálisnak nevezett filozófusok többsége) nem azonosítja önmagát kontinentális filozófusként. S emiatt hiányérzetük sem nagyon van.

Hogy ez a kifejezés angolszász analitikus területről származik, mutatja már a megnevezés is, a „continental philosophy”. Közülünk ugyanis ki az, aki úgy írná le jelenlegi tartózkodási helyünket, hogy „mi most az európai kontinensen vagyunk”? Pedig nagyon is ott vagyunk, és az állítás triviálisan igaz, nem kevésbé, mint az a másik kijelentés, miszerint – ahelyett, hogy azt mondanánk, „A Magyar Tudományos Akadémia Budapesten található”, úgy fogalmaznánk –:

„A Magyar Tudományos Akadémia az európai kontinensen található”. Mindkét állítás igaz, és mégis van valami furcsa és szokatlan ezekben az állításokban, ami miatt vonakodnánk használni őket. Tegyük fel tehát akkor a kérdést: a „continental” szót vagy kifejezést kik használják? Azaz kik használják magától értetődő természetességgel, jogosultsággal?

A válasz egyszerű: *szigetlakók*. Szigetlakónak kell lenni ahhoz, azaz át kell kelni a Csatornán – ez az előfeltétele annak –, hogy a kontinentális filozófiára rábukkanjunk, hogy a kontinentális filozófia feltűnjék látóhatárunk körén belül. S akkor érthetőbbé válik, hogy a kontinensen lakók többsége miért nem találja egyszerűen a kontinentális filozófiát vagy önmagát mint kontinentális filozófust. Érthetőbbé válik, hogy az érintettek túlnyomó többségétől miért idegen ez a meghatározás. Idegen tudniillik azért, mert nem kézenfekvő, hogy önmagunk, önazonosságunk megtalálásához idegen pillantás alá kellene helyeznünk – s ennek függvényében kellene meglegnünk – önmagunkat.

A megnevezést tehát a szigetlakók használják, akik időnként átruccannak a csatorna túloldalára, vagy a kontinensre. Ha egy londoni üzletember azt mondaná, „Holnap Párizsba repülök, majd utána még néhány napig a kontinensen maradok”, ebben a kijelentésben vélhetően semmi szokatlant nem találnánk. Mit szólnánk ellenben ahhoz, ha egy magyar állampolgár azt mondaná: „Most Prágába utazom ügyeim elintézésére, utána még néhány napig a kontinensen maradok”? Nem volna-e szokatlan és furcsa ez a megfogalmazás? Nem volna-e sokkal egyszerűbb és kézenfekvőbb azt mondania, hogy Prágában vagy Csehországban marad? Pedig Prága éppúgy a kontinensen van, mint Párizs (azaz nem a célállomás földrajzi különbségén múlik a dolog). Mi az oka annak, hogy ezt a megfogalmazást körmönfontnak, mesterkéltnek és kényszeredettnek érezzük? Az, hogy a „kontinentális” kifejezés – német szakszóval élve – *Fremdbestimmung*, idegen általi meghatározás. Ha ezt le kellene fordítanom angolra, bevaldom, nagy nehézségek közepette találnám magam. De szerencsémre angolszász „kontinentalista” kollégák kiségitettek, és megtaláltam Simon Glendinningnél azt, amit kerestem: egy olyan, „self-designation” és „other-designation” között megvont megkülönböztetést (Glendinning 2006. 3), melynek értelme épp a keresett irányba mutat. Hogy őszinte legyek, ha nem tudnám (nem vélném tudni), milyen német kifejezés, és milyen hermeneutikai tényállás áll a jelenség mögött, a két angol kifejezés – főként a jelen összefüggésben lényegesebb „other-designation” (idegen vagy más általi meghatározás) – csak úgy önmagában meg lehetőségen semmitmondó maradna.

A kontinentális filozófia kifejezés tehát az idegen szemével néz minket – minket, akiket a szigetlakók a kontinensen (a szárazföldön) lakó lényekként azonosítanak. Ez az oka vélhetően annak, hogy a kontinentálisnak nevezett kollégák vonakodnak vagy haboznak ezt a meghatározást átvenni, s kitérnek az elől, hogy magukat kontinentalistának nevezzék. (Zárójelben jegyzem meg, az MTMT-ben eddig összesen egy olyan magyar filozófus kollégát találtam, aki

a saját kutatási területeként a „kontinentális filozófiát” írta be. Pedig Magyarországon is számosan foglalkoznak a megnevezés által lefedett vagy egybefogott területekkel, s vélhetően egyfajta spontán és ösztönös tartózkodás – nem pedig tudatos döntés és ellenállás – kifejeződése az, hogy önazonosításra ezt a terminust nem használják.)

Tehát más, idegen általi meghatározás a „continental philosophy”, csakúgy, mint – mondjuk – a „continental breakfast”. Az összevetés elsőre tréfásan hangozhat, ám a párhuzam három szerzőnél is felbukkan. Az Európa központi kontinensén élők közül bizonyosan senkinek sem jutott volna eszébe, írja Simon Glendinning, hogy reggeli étkezésének ezt a megnevezést adja; mostanra azonban nem csupán létezik egy „continental breakfast”-nek nevezett reggeli, hanem bárhol meg is lehet rendelni, úgyhogy a „kontinentális reggeli” mára már „interkontinentális” jelenséggé vált – nota bene: még a kontinensen is meg lehet rendelni. A helyzet hasonlóképpen áll a kontinentális filozófiával. Nem csupán arról van szó, hogy amint ma értik, lehet „űzni” máshol vagy bárhol a világon, hanem arról, hogy általános értelme egy olyanfajta filozófiára vagy filozófiai stílusra vonatkozik, amit bárhol lehet „űzni” – Amerikában, Ausztráliában vagy megint csak a kontinensen (Glendinning 2006. 12).

Mint könyve egyéb helyein, Glendinning e ponton is Simon Critchley-hez kapcsolódik, aki majd egy évtizeddel korábban – ideológiakritikai hangsúllyal – már felvetette a párhuzamot. A „kontinentális” jelző, írta Critchley, asszociációkat ébreszt a „continental breakfast”-tel. Földrajzi megjelölésről van szó, mely olyan valamire utal, ami egy meghatározott helyen, nevezetesen az európai kontinensen fordul elő. A melléknév különbséget létesít aközött, ami kontinentális és ami nem kontinentális, olyan különbséget, amely – brit perspektívából szemlélve – azt kockáztatja, hogy a brit és a kontinentális közötti szembenállássá keményedik, ahol is az utóbbi idegenként, egzotikusként és különösként határozódik meg, míg az előbbi otthoniasként, velünk-születettként, közletről ismertként-ismerősként (Critchley–Schroeder 1998. 3).

A „continental breakfast”-ben a jelzőt gúnyos-megvetőnek érzékeli a kanadai Jean Grondin. A jelző, fogalmaz a bevezetőben, kudarcot vagy megadást jelez, mivel deskriptív tartalma pusztán negatív, amennyiben arra szolgál, hogy megnevezze azt a filozófiát, amely „nem-analitikus”. „A kontinens itt mindazokra a megszállott professzorokra utal Párizstól Freiburgig, akik az emberiség és a világegyetem összes problémáját meg akarták oldani, s bolond módon azt hitték, hogy a filozófia valami más is lehet, mint a nyelv logikai elemzése” (Grondin 2000. 75). A jelző gúnyos-megvető – mintha a kontinens nem találhatna jobb jellemzést, mint azt, miszerint nem esik egybe a brit szigetekkel. A kifejezésnek gyaníthatóan ugyanaz az eredete, mint a „continental breakfast”-nek. Mert mi is az utóbbi? Nos, az, amit a legények ott, a csatorna túlsó oldalán esznek – némi kávé, darabka kenyér –, ahelyett, hogy „igazi” reggelit „élveznének”, marhahússal, tojással, főtt paradicsommal (Grondin 2000. 76). A kontinentális jelzőnek

mindkét esetben gúnyos, lekicsinylő jelentése van, mindkét esetben szubsztanciahiányt sugall. Ha a „continental breakfast” a szigetlakó szemszögéből nézve bizony szerény, sőt szegényes, akkor – ez itt a sugallat – a filozófiák sorában nemkülönben sovány és ösztövé a „continental philosophy”; szembeállítva természetesen a világosságot és tudományos szigort képviselő és megtestesítő analitikus filozófiával.

II.

Azzal a megállapítással kezdtem jelen írást, hogy az analitikus és kontinentális filozófia közti megkülönböztetéssel valami baj van, s ez utóbbit első lépésben abban véltem megjelölni, hogy ebben a megkülönböztetésben a megkülönböztettek egyike nem ismer önmagára. A részletezés során azután kitűnt, hogy ez a baj több más bajjal is összefügg, illetve összefonódik, mindenekelőtt azzal, hogy a „kontinentális filozófia” megjelölés *Fremdbestimmung*, idegen általi meghatározás, ahol is a kontinentális megjelölésnek csak egy szigetlakó perspektívájából van értelme. Onnan nézve viszont igenis van értelme, hangozhat egy ellenérv, ha pedig ezt a korlátozást figyelembe vesszük, akkor természetesen használható, s csak azokat kellene elmarasztalni, akik nem szigetlakók és mégis élnek ezzel a meghatározással.

A következőkben azt szeretném röviden megmutatni, hogy a bajok akkor sem szűnnek meg, ha eltekintünk a *Fremdbestimmung*-jellegtől.¹ Egy második baj – amely bizonyos értelemben lehetne akár az első is – abban áll, hogy (mint már érintőlegesen esett róla szó) nem tárgyi, hanem földrajzi meghatározásról van szó, mely utóbbi, mint látni fogjuk, még ilyenként sem igen állja meg a helyét.

Az analitikus–kontinentális megkülönböztetés, írja Gary Gutting, az Egyesült Államok-beli University of Notre Dame professzora, furcsának tűnik, és pedig elsősorban azért, mert egy földrajzi jellemzést (az európai kontinensen, mindenekelőtt Németországban és Franciaországban művelt filozófiát) állít szembe egy metodológiai meghatározással (a fogalmak elemzése révén művelt filozófiával) – mintha a kontinentálisnak nevezett filozófia, idézzük közbevetőleg Jean Grondint, híján volna az elemzésnek vagy a nyelvi analízisnek [lásd Grondin 2000. 75]). Gutting Bernard Williamsre hivatkozik, aki úgy fogalmazott, miszerint az analitikus–kontinentális megkülönböztetés ahhoz hasonló, mintha az

¹ A *Fremdbestimmung*-jelleg nem feltétel nélkül kárhoztatandó, vannak teljesen ártalmatlan, sőt rokonszenves használati módjai is, pl. akkor, amikor az anya azt mondja gyermekének: „Aztán fogadj ám szót a nagyinak!”, nem pedig azt: „Aztán fogadj ám szót az anyámnak / az anyósomnak!”, holott saját perspektívájából így kellene fogalmaznia. A gyermek világát a gyermek szemével nézni s ennek megfelelő nyelviséget használni nagyon is helyénvaló dolog. Hasonlóképpen ártalmatlan az a kissé fontoskodó vagy kimódolt beszédstílus, amikor tanárok egymást (tegezve) tanáruazzák.

autókat a következő két nagy csoportra oszthatnánk: egyfelől volnának a négykerék-meghajtású autók, másfelől a Japánban gyártott autók.² Az analitikus–kontinentális megkülönböztetésben mármost négykerék-meghajtású autók állnak szemben Japánban gyártott autókkal. A dolog még furcsábbá válik akkor, ha tudatosítjuk magunkban, hogy az analitikus filozófia alapítói közül többen (pl. Carnap és Frege) európaiak voltak, míg ezzel szemben a „kontinentális” filozófia jó néhány centruma amerikai egyetemen van, s hogy végül az „analitikus” filozófusok közül sokan nem tanúsítanak semmiféle érdeklődést fogalmak elemzése iránt (Gutting 2012).

A „kontinentális filozófia” terminusa, írja Simon Critchley-re és Simon Glendinningre hivatkozva Gutting, „jelentős mértékben analitikus filozófusok találmánya” (*invention*), mely a 20. század közepe táján keletkezett azon analitikus filozófusok révén, akik meg akarták magukat különböztetni a fenomenológusoktól és az egzisztencialistáktól.³ A megkülönböztetés 1962-ben nyert intézményes formát, amikor a kontinentális filozófia amerikai hívei – a túlnyomórészt (de nem kizárólagosan) analitikus beállítottságú „American Philosophical Association” (APA) alternatívájaként – létrehozták szakmai szervezetüket, a „Society for Phenomenology and Existential Philosophy”-t (SPEP), ezt követte 1967-ben a „British Society for Phenomenology” megalapítása. Az évek során, az elmúlt fél évszázad leforgása alatt a „kontinentális filozófia” terminust kiterjesztették azután sok más európai irányzatra: a hegeli idealizmusra, a marxizmusra, a hermeneutikára s különösen a posztstrukturalizmusra és a dekonstrukcióra. Ezen utóbbiak persze gyakran élesen szemben állnak ugyan a fenomenológiával és az egzisztencializmussal, ám az analitikus filozófusok szemében világosság és szigor tekintetében nincs alapvető különbség – ők sem ütik meg a kívánt mértéket (Gutting 2012).

Más szerzők és más leírások más-más irányzatokat sorolnak a „kontinentális filozófia” körébe; gyakran feltűnnek itt még a német idealizmus filozófusai,

² Richard L. W. Clarke szerint tarthatatlan a metodológiai filozófiafelfogás és filozófusok kulturális eredet szerinti besorolása közötti szembeállítás (Clarke 2008. 29).

³ „Nem kell zseninek lenni ahhoz, hogy rádöbbenjünk: súlyos problémák vannak az analitikus és a kontinentális filozófia közötti *de facto* megkülönböztetéssel. Amint azt ezen könyv tartalomjegyzékére vetett pillantás mutatja, a kontinentális filozófia nem egyéb, mint fölöttébb eklektikus és diszparát sorozata olyan intellektuális áramlatoknak, amelyekről aligha mondható el, hogy egységes tradíciót alkotnának. Mint ilyen, a kontinentális filozófia nem más, mint az angol-amerikai egyetemi világ *találmánya*, pontosabban *szólva projekciója* egy olyan kontinentális Európára, amely vonakodik elismerni egy ilyen hivatkozás létjogosultságát, némiképp úgy, mintha kontinentális reggelit kérnénk Párizsban.” („It would not take a genius to realize that there are grave problems with the *de facto* distinction between analytic and Continental philosophy. As a glance at the contents list to this Companion will reveal, Continental philosophy is a highly eclectic and disparate series of intellectual currents that could hardly be said to amount to a unified tradition. As such, Continental philosophy is an *invention*, or, more accurately, a *projection* of the Anglo-American academy onto a Continental Europe that would not recognize the legitimacy of such an appellation a little like asking for a Continental breakfast in Paris.”) Vö. Critchley–Schroeder 1998. 5.

az idealizmus kritikusai és az egzisztencializmus előfutárai, elsősorban Kierkegaard és Nietzsche, a frankfurti iskola „kritikai elmélete”, a francia feminizmus, pszichoanalitikus elméletek, posztmodern (lásd pl. Critchley–Schroeder 1998. 2; Glendinning 2006. 23), Brian Leiterre hivatkozva írja Gutting: a „kontinentális” filozófia ma „részben egymást átfedő olyan filozófiai tradíciók együttesét” jelöli, „amelyeknek a képviselői között egyesekben nincs szinte semmi közös másokkal” (Gutting 2012). Általában véve elmondható: a „kontinentális filozófia” felöleli az elmúlt két évszázad európai filozófiájának szinte teljes egészét; azokat a filozófiákat, amelyeket az analitikus filozófia elutasít, illetve nem fogad önmagába.⁴ A kontinentális filozófia egységéről mindenestre szó sem lehet; az ide sorolt irányzatok *egymástól* való különbsége, távolsága az esetek jelentős részében legalább olyan nagy, mint az analitikus filozófiától való különbségük, távolságuk.

„Az itt következő fejezetekben”, írja a kontinentális filozófia „eszméjéről” szóló könyve bevezetőjében Simon Glendinning,

amellett fogok érvelni, hogy a kontinentális filozófia tradíciójának gyümölcsöző módon megkülönböztethető eszméje maga is mindenekelőtt és elsősorban az analitikus filozófia (néven önmagát megnevező mozgalom) mitologikus történetének része [...]. *Egy ilyen tradíciónak magát az eszméjét is úgy gondoljuk el helyesen, mint aminek eredeti hazája az analitikus filozófia fogalmi fegyvertára.* A „kontinentális filozófia” nem annyira egy olyan filozófia megnevezése, mely más, mint az analitikus filozófia; sokkal inkább olyan terminus, amely az analitikus filozófián *belül* funkcionál, mint saját másának neve, lexikonjának az a része, amely azt reprezentálja, ami „nem része” lexikonjának. (Glendinning 2006. 12.)⁵

A leírt tényállás, jegyezzük meg közbevetőleg, nagymértékben egybeesik azzal, amit fentebb úgy fogalmaztam meg, hogy előbb az angolszász analitikus filozófia perspektívájába kell helyezkednünk ahhoz, hogy valami olyan, mint „kontinentális filozófia”, a maga körvonalaiiban egyáltalán feltűnjék a számunkra, más szóval e megkülönböztetés értelmében a kontinensre a brit szigeteken át vezet az út. Először át kell kelni a Csatornán, s a brit szigeteken

⁴ Lásd ehhez a Wikipedia „Continental philosophy” címszavát: „Continental philosophy is [...] a label for types of western philosophy rejected or disliked by analytic philosophers.” https://en.wikipedia.org/wiki/Continental_philosophy

⁵ „In the chapters that follow I will argue that the very idea of a fruitfully distinguishable philosophical tradition of Continental philosophy is, first and foremost, part of the mythological history of (the movement that came to call itself) analytic philosophy. That is [...], *the very idea of such a tradition is best thought of as an item that has its original home in the conceptual armoury of analytic philosophy.* In this respect, »Continental philosophy« is less the name for an other kind of philosophy than analytic philosophy, but a term that functions *within* analytic philosophy as the name of its own other, that part of its lexicon which represents what is »not part« of it.”

ki kell kötni ahhoz, hogy a kontinensről s annak filozófiájáról (vagy reggelijéről vagy bármilyen más képződményéről, intézményéről, szokásáról) bármit is értelmesen állíthassunk.

Glendinning megfontolásait egy lépéssel továbbgondolva érthetjük úgy, hogy az analitikus filozófiának önmeghatározásához szüksége van a „kontinentális filozófiára”, és pedig mint önmaga másikjára, mint arra, amivel magát szembe tudja állítani, s e szembeállítás révén önmagát meg tudja határozni. Az *analitikus–kontinentális ellentét az analitikus filozófián belüli ellentét*, s az ezen ellentétre, megoszlásra vonatkozó felhívás, hivatkozás a jelenkor filozófiáját jellemző kommunikációs zavart nem oszlatja, inkább csak súlyosbítja. Glendinning középonti téziseinek egyike mindenesetre így hangzik: „Nem létezik olyan valami, mint a kontinentális filozófia tradíciója” (Glendinning 2006. 13: „There is no such thing as the tradition of Continental philosophy”). Ezt érthetjük úgy, hogy ha a kontinentális filozófia konstrukció – az analitikus filozófia konstrukciója –, akkor története, tradíciója nem kevésbé az. Más szóval, a kontinentális filozófia története nem Kanttal és a német idealizmussal kezdődik – mint azt nemritkán vélelmezik –, hanem a 20. század közepe táján, amikor az alakuló s önmagát nemsokára analitikus filozófiának nevező irányzat megalkotja a kontinentális filozófia fogalmát, olyan fogalmat, melynek (csakúgy, mint önmagának) története és ősei vannak, amelyet/akiket érdemes és lehetséges felkutatni.

Hogy a kontinentális filozófia fogalma éppen magán a kontinensen nemigen használatos – ebből a számunkra fontos megállapításból indul ki a Robert C. Solomon és David Sherman által szerkesztett és 2003-ban megjelent *The Blackwell Guide to Continental Philosophy* szerkesztői bevezetése, azzal a kiegészítéssel, hogy a terminus „helyénvalóbb a tengeren túl, mint Európában” (Solomon–Sherman 2003. 1: „more appropriate overseas than in Europe”). Úgyszintén megtalálható az az általunk már ismert megállapítás, mely szerint a „kontinentális filozófia” megnevezés nem jelöl semmilyen azonosítható fajtájú filozófiát, stílust, problémakört vagy tradíciót. A terminus azonban földrajzilag *sem* lokalizálható. Ami ezen címszó alatt születik, annak nagyobb része ugyanis éppen nem Európában, az európai kontinensen lát napvilágot, hanem az Egyesült Királyságban, Amerikában, Ausztráliában, Ázsiában (uo.). Hogy saját kutatási területéről hozzak példát: a geográfiai konfúzióra jellemző, hogy míg az USA-ban már jó egy évtizede létezik és működik a Hans-Georg Gadamer örökségét ápoló, 2005-ben alakult „North American Society for Philosophical Hermeneutics” (NASPH), addig hasonló hermeneutikai társaságot, többszöri próbálkozások ellenére, két évtized leforgása alatt sem sikerült Németországban alapítani. Ezen idő alatt egyébiránt Kelet-Németországban az egykori marxizmus tanzsékek túlnyomó többsége az angolszász analitikus filozófiát választotta kutatási területéül és kötelezte el magát egyúttal mellette. A hermeneutikáról viszont az elmúlt években két átfogó, terjedelmes és reprezentatív összefoglaló kézikönyv jelent meg – angolszász kiadónál angol nyelven, tehát az angolszász

akadémiai világban (lásd Malpas–Gander [szerk.] 2015; Keane–Lawn [szerk.] 2016).

Ha először át kell kelni a Csatornán s a brit szigeteken kell kikötni ahhoz, hogy a kontinensről s annak filozófiájáról (vagy reggelijéről vagy bármi más képződményéről) bármit is állíthassunk, akkor ez annyit tesz, hogy a szigetlakók pillantása egységesíti, sőt bizonyos értelemben hozza létre, konstituálja magát a kontinenst. A legkevesebb így, amit el lehet mondani, az, hogy a kontinentális filozófia „vitatt” vagy „vítás” fogalom („Continental philosophy is a contested concept” [Critchley 2001. xii; lásd hasonlóképpen West 1996. 2: „vitatt vagy visszás”: „the isolation of a separate tradition of continental philosophy is contentious or even perverse”, továbbá Nennon [szerk.] 2010. vii]). Több szerző beszél arról, hogy a fogalom a „kizárás” jellegével bír („category of exclusion”: West 1996. 3; Glendinning 2006. 3). A kontinentális filozófia önálló vagy különálló tradícióként először a keletkezőben levő analitikus filozófia perspektívájából került azonosításra, írja David West, éspedig úgy, mint amit egyes angolszász filozófiai tanmenetek *kizártak* magukból (West 1996. 3).

A kontinentális filozófia–kontinentális reggeli analógia egyfajta, a szigetek és a kontinens közti – nem pusztán és nem is elsődlegesen filozófiai – elkülönülést vagy különállást, szembenállást idéz fel. Ezzel életünk során először gyermekkorunkban találkozhattunk, amennyiben akkori olvasmányaink között emlékezetes, kitüntetett helyet foglalhattak el Verne Gyula (sic! nem Jules Verne!) könyvei, köztük is a *Kétévi vakáció*. Verne Gyula könyveinek világképéből nem hiányzott egyfajta nemzetkarakterológiai szemléletmód iránti hajlandóság vagy engedékenység. Az említett könyv egyik középponti szereplője mármint egy Briant nevű, barátságosnak, kedvesnek, melegszívűnek, önfeláldozónak ábrázolt francia, akivel szemben áll Doniphan, az önző, gőgös, hideg, a gyermekek közösségétől elkülönülésre hajló angol. Az elkülönülésre hajló angoloról eszünkbe juthat a *splendid isolation*, s a kontinentális filozófia–kontinentális reggeli képződményeinek létrejöttében, megalkotásában e hajlam vélhetően bizonyos szerepet játszik. Az elkülönülő angoloról annyiban juthat a *splendid isolation* eszünkbe, amennyiben ez a megjelölés arra a tradicionális brit politikára utal, amely az európai erőegyensúlyt tartja szem előtt, és vonakodik bármely európai nagyhatalommal való kapcsolatait túl szorosra fűzni. Mindegyikükkel szemben függetlenségünket megőrizni, elkülönülésünket (mégpedig „csodálatos elkülönülésünket”!) fenntartani – a brit külpolitikának ez a vezérelve láthatóan tükröződik a filozófiában is, jelesül az angolszász (analitikus) filozófiának a kontinentálisnak nevezett és ilyenként egybefogott filozófiai irányok összességétől való elkülönítésében. A *splendid isolation*re visszatérve, ez a kifejezés nemrég 2011-ben tűnt fel újra a brit médiában, amikor David Cameron miniszterelnök megvétézött egy az eurózána megmentésére és az európai adósságválság megoldására irányuló tervezetet. S újabban a *splendid isolation* kifejezés nagyon is alkalmasnak bizonyult egy az Európai Unió eddigi történetében példa nélkül

álló eseménynek a leírására, a Brexitre, azaz Nagy Britannia Unióból való kilépésének 2016 júniusában történt megszavazására. A „continental philosophy” ebben a fogalmi keretben úgy jelenik meg, mint ami nem a miénk, nem a sajátunk, mint ami más – mint amit „ők” űznek ott a kontinensen. Mint ahogy a kontinens is Európának az a része, ami másoké, amit mások laknak, nem mi (nem mi, szigetlakók, akik a szigeteken vagyunk itthon).

A németeknek és a franciáknak is lehet sok mindenben szemrehányást tenni, a kultúrfölény esetenkénti gondolata tőlük sem idegen, de ők legalább nem érzik a kényszerét annak, hogy rajtuk kívül mindenkit – legyenek mégoly különbözők is – önmagukkal szembeállítva eklektikusan összezárjanak, egy táborba soroljanak. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a németeknek és franciáknak kevésbé van indíttatásuk az önazonosítás ama módja iránt, melyre mindenki más kizárásával kerülne sor (bár a németek „kultúrfölényre” vonatkozó utalásainak időnként van ilyen jellege). Mert hiszen a „continental philosophy” onnan adódik mint elnevezés, hogy mindenki, aki nem angolszász analitikus, ebbe a skatulyába lesz belegyömöszölve, különbözzenek bármennyire is egymástól, avagy elismerjék-e idetartozásukat vagy nem.

Ha analógiát akarunk keresni, a mi tájékunkon, itt Közép-Európában, a kontinensnek a közép-európai részén adódik egy nagyon jó párhuzam. Ez pedig a polgári filozófia. *A kontinentális filozófia ugyanaz, mint a polgári filozófia*, ugyanolyan logikával jön létre. Van polgári filozófia? Most már nincs, de egykor volt. Mikor? Amikor marxizmus volt. Merthogy ő találta ki. Amint megszűnt a marxizmus, eltűnt vele a polgári filozófia (megjelölés) is. A marxizmus találta ki, hogy mindazok, akik nem olyanok, mint „mi”, azok „polgári” filozófusok. A polgári filozófia is idegen általi meghatározás, *Fremdbestimmung*, ahol is az érintettek csak igen kivételes esetben érezték relevánsnak és fogadták el ezt a megjelölést,⁶ s a legheterogénebb filozófiák kerültek egymás mellé e címke alatt. A kategória itt is kizáró jelleggel rendelkezett. Azt már csak malíciával lehet említeni, hogy a mostani állítólagos szembenállók, az analitikusok és kontinentálisok akkorjában – békésen-e vagy sem – ugyanabban a rubrikában, a „polgári gondolkodás” táborában laktak, ide kerültek elhelyezésre. Aki megélte a marxista-polgári ellentétet („szembenállást”) és tanúja volt annak, ahogy ez az ellentét megszűnt, annak nehéz komolyan vennie az analitikus-kontinentális ellentétet („szembenállást”), éppen mivel tárgyilag nem megfelelő, s tudományos mércéknek nem tesz eleget. Nehéz komolyan venni, ha emlékszünk arra, ahogy ez a két, most állítólag kérlelhetetlenül szembenálló fél egykor „egy gyékényen árult”, s egy idegen rájuk vetett pillantása alatt úgy jelentek meg, mint akik egymással szövetkezve galád módon vállvetve harcolnak a marxizmus ellen. Arra az

⁶ Ezek közé tartozik Sartre második korszakának filozófiája. A polgári jelleg releváns lehet még más, negatív esetben is, pl. Heideggernél, akinek a gondolkodása radikálisan polgárelenes.

ellenvetésre, miszerint e pillantás nem tárgyi jellegű volt, a válasz visszakérdés: miért, a mostani pillantás, amely egymással szembenállóként konstituálja őket, vajon tárgyi?

Az analitikus–kontinentális megkülönböztetést tehát, valóságalap híján, akár mítosznak is lehet nevezni. Létrejöttének lehetnek filozófiai és filozófián kívüli okai. A *continental breakfast* analógia és a *splendid isolation*re tett utalások tanulságait is levonva, úgy gondolom, a szóban forgó „ellentétnek”, „megkülönböztetésnek” van valamilyen társadalomtörténeti háttere, s ezt lehetne igazán termékenyen kutatni. Éspedig abban az irányban, amelyet Simon Critchley a következőképpen írt le:

1999. október 5-én, amikor az Európai Unióval kapcsolatos perspektívákra vonatkozó nézetei felől kérdezték, Margaret Thatcher megjegyezte: „Egész életem során az összes probléma a kontinentális Európából jött, az összes megoldás pedig az angolszász világból.” Nyilvánvaló hamissága ellenére ez az állítás mély igazságot fejez ki, nevezetesen azt, hogy az angolszász világ [...] sok lakosa számára valódi meghasonlás húzódik saját világuk és a kontinentális Európa társadalmi, nyelvi, politikai rendszerei és földrajza között. [...] Azaz különbség húzódik – némelyek azt mondanák, elkülönülés, megosztottság s talán még szakadék is – a kontinens között és aközött, ami szemben áll vele [...]. A kontinentális filozófia ennek a kulturális megosztottságnak a kifejeződése. (Critchley 2001. xi.)⁷

FÜGGELÉK

A jelen dolgozat előadásként élőszóban való megtartását követő vitában elhangzott az a kérdés, hogy ha az analitikus–kontinentális megkülönböztetésből az utóbbi létezését illetően megalapozott kételyek merülnek fel, akkor vonatkoznak-e ezen kételyek vajon az előbbire, az analitikus tradícióra is, vagy a kettő közül legalább az analitikusnak a létezése biztosan állítható? A kérdésre igenlően válaszoltam: persze, ha itt valami létezik, akkor az éppen az analitikus irányzat, s mint az előadásból kitűnhetett, a kontinentális éppen az analitikus létezésének függvénye, nem létezik az analitikustól függetlenül, míg az analitikus irányzat nagyon is létezhet kontinentális filozófia nélkül. Ugyanakkor, tettem hozzá,

⁷ „On 5 October 1999, when pressed for her current views on the prospect of a European union, Margaret Thatcher remarked, »All the problems in my lifetime have come from Continental Europe, all the solutions have come from the English-speaking world«. Despite its evident falsehood, this statement expresses a deep truth: namely, that for many inhabitants of the English-speaking world, and indeed for some living outside it, there is a real divide between their world and the societies, languages, political systems, traditions, and geography of Continental Europe. [...] That is, there is a cultural distinction, some would say a divide, perhaps even an abyss, between the »Continental« and whatever opposes it [...] Continental philosophy is one expression of this cultural divide.”

az analitikus irányzat létezése sem problémamentes, vele más gondok vannak, hogy milyenek, annak kifejtésére idő híján nem volt mód. Megfelelő részletezésre itt, ebben a nyomtatott szövegben sincs mód, nagyon röviden szeretném azonban jelezni, hogyan látom a vonatkozó problémát.

Megjegyzésem, miszerint az analitikus tradíció sem problémamentes, egy az előadásra adott lehetséges analitikus reakció ellen kívánt hatni; eszerint az, hogy a kontinentális áramlat létezik-e, lehet bizonytalan, lehet mítosz is, vitatkozhatnak róla csak el a kollégák, a lényeg számunkra, analitikusok számára az, hogy az analitikus tradíció megnyugtató módon létezik. Igen, létezik, lehet felvenni az érvelés fonalát, de az talán mégsem közömbös, hogyan? Mi a helyzet az analitikus filozófia egységével, önazonosságával? Vajon a jelenkori analitikus filozófia ugyanaz-e még, mint a fél évszázaddal vagy egy évszázaddal ezelőtti? (S vajon az egy évszázaddal ezelőttről jogos-e úgy beszélni, mint ami az analitikus filozófia részét alkotja?) Ha pedig lényegi, szubsztanciális változásokon ment keresztül, akkor jogosult-e ugyanazt a megnevezést használni? Nem túl nagy különbség-e, ha a metafizikaellenes brit empirista tradíció szellemében fellépő Rudolf Carnap egykori programadó írása, az 1930-as évek elején íródott *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai analízisének keresztül* című nagy hatású tanulmány után ma azt kell látnunk, hogy a metafizika rehabilitálása, újraélesztése magától értetődő s különösebb indoklásra nem szoruló természetességgel megy végbe a Carnap örökséget különben önmagáénak tekintő analitikus filozófián belül, úgyhogy Carnap írásának címét ma így lehetne módosítani: „A nyelv logikai elemzésének kiküszöbölése a metafizika rehabilitációján keresztül”. Gondom tehát az: vajon az analitikus filozófia – az az analitikus filozófia, mely magába szeretné fogadni mind Carnap törekvését, mind a mai analitikus metafizikákat – vajon létezik-e?

Az, hogy filozófiai áramlatok messze eltérnek kiindulópontjuktól, s alkalmassint önmaguk ellentétébe csapnak át, természetesen nem csupán az analitikus filozófiával, hanem bármilyen filozófiai áramlattal megeshet (s talán meg is kell esnie⁸), s nem élveznek semmiféle védettséget a kontinentálisnak nevezett irányzatok sem. Husserlnek „azt kellett látnia”, írja Tengelyi László,

hogy Scheler és Heidegger merőben más irányba indulnak meg, mint ő szerette volna. (*Hogy milyen szemmel nézett volna később a francia fenomenológusokra, abba talán jobb bele sem gondolni.*) Ugyanígy csavarok jellemzik azonban a többi irányzatot is. Aligha hitte volna a mindvégig a metafizika kiküszöbölésén fáradozó Carnap, amikor a modális logika felé kezdett fordulni, hogy ebből az analitikus filozófiában S. A. Kripke, D. Lewis és mások hatására egyszer még a metafizika szinte teljes körű rehabilitációja fog kisülni! (Tengelyi 2015. 64–65, kiem. F. M. I.)

⁸ Leginkább Heidegger perspektívája igazolhatja vissza ezt a nézőpontot, mely szerint minden dologban a kezdet a legnagyobb, s a kezdet minden kibontakozása, kifejlődése, a tőle való eltávolodás kiüresedéssel, nivellálódással, visszaeséssel egyjelentésű.

Tengelyi megfogalmazását, azt hiszem, okunk van erősebbé tenni, s a vázolt fejlemények fegyelmezett vagy tartózkodó tudomásulvétele mellett mindkét irányzatnak, mind a fenomenológiának, mind az analitikus filozófiának inkonzisztenciát, önmagához (önazonosságához, önnön eredetéhez) való hűtlenséget a szemére vetni. Az idézet általam kurzivált zárójeles mondata célratörő tömörséggel és házi használatra szánt közvetlen fogalmazásmóddal azt adja tudtul, ami az aprólékos részletességgel megírt terjedelmes historiográfiai ábrázolásban (lásd Gondék–Tengelyi 2011) elsikkadni látszik, nevezetesen, hogy a mai francia fenomenológiának az eredethez, a husserli fenomenológiához való viszonya, vele való kontinuitása, azonossága korántsem problémamentes. Nyomatékkal szoktam idézni olykor – meghökkenést kiváltó jelleggel – Heidegger fő műve megjelenésének évében, 1927-ben tartott egyetemi előadásának azt a mondatát, mely szerint „*a* fenomenológia nem létezik” (Heidegger GA 24, 1975. 467: „*Die Phänomenologie gibt es nicht...*”); ez az állítás fenomenológiai körökben persze bizonyos nyugtalanságot, zavarodottságot kelt.

Végül, hogy saját kutatási területemet – ha úgy tetszik, saját portékámat – se kíméljem, szeretném megemlíteni azt, hogy a hermeneutikát kezdettől fogva úgy tekintettem, mint aminek a léte nagyon is kétséges, azaz korántsem problémamentes. Ez elég világosan kitűnik egy először német nyelven 1996-ban, majd magyarul 2001-ben megjelent cikknek már a címéből is (lásd Fehér 1996; Fehér 2001), mely arra kérdez rá, azt teszi vizsgálódás tárgyává, vajon létezik-e a hermeneutika („*a*” hermeneutika mint olyan). A vonatkozó megfontolások során azután többek között az hangzik el, miszerint „a filozófiai hermeneutika nézőpontjából olyan valami, mint *a* hermeneutika (a hermeneutika fogalma, általános vagy egységes fogalma) [...] nem létezik” (Fehér 2001. 66). Ez az önreflexív vizsgálati szempont több írásban megjelenik (lásd pl. Fehér 1998. 91; Fehér 1987). Ami a hermeneutika történetét illeti, ez éppúgy nincs minden további nélkül problémamentesen adva (s ha ez elképzelhető, akkor érvényes lehet talán más irányzatokra is). E történet ugyanis pontosabb szemügyre vételkor – szemben azzal, ahogy azt szokásosan ábrázolják – korántsem „mondjuk a hellenizmussal, esetleg Platónnal vagy Arisztotelésszel (például az utóbbi *Peri Herméneiaszával*) kezdődik. A valódi kezdet sokkal inkább a vég, vagyis Gadamer hermeneutikája. Úgy is fogalmazhatnánk: Gadamernek köszönhető, hogy egyáltalán létezik valami olyan, mint a hermeneutika története” (Fehér 2001. 65). A jelenhez mindenkor más múlt nő hozzá, s a jelenből való visszatekintés hozza mindenkor létre (újra és újra, így vagy másképp) a múltat. Carnap egykor a logikai pozitivizmus vagy logikai empirizmus képviselőjeként került bemutatásra, s a neopozitivizmus vagy logikai pozitivizmus *mellett* szerepelt, illetve jelent meg vele párban az analitikus filozófia megnevezése, mostanra a logikai pozitivizmus kiszorult, s maradt az analitikus filozófia.

Ha az ember képes és hajlandó saját kutatási területének a létezését (önmagával konzisztens létezését) kíméletlen vizsgálat alá vetni s tartósan kétségbe

vonni, akkor, azt hiszem, jogosult mások területeivel ugyanezt megtenni. Ebben a tekintetben – durván és leegyszerűsítve: az önmagával való azonosság, az önmagához való hűség, az önmagaként való fennmaradás, megmaradás tekintetében –, úgy gondolom, az analitikus filozófia létezése is kérdésessé tehető.

Amit azonban végezetül, egyfajta zárszóként sugallni szeretnék, mindazonáltal az: tulajdonképpen nem létezik sem a kontinentális, sem az analitikus filozófia. Hát akkor mi létezik? Válasz: a filozófia.

IRODALOM

- Critchley, Simon – Schroeder, William R. (szerk.) 1998. *A Companion to Continental Philosophy*. Oxford, Wiley–Blackwell.
- Critchley, Simon 2001. *Continental Philosophy. A Very Short Introduction*. Oxford – New York, Oxford University Press.
- Cutrofello, Andrew 2005. *Continental Philosophy: A Contemporary Introduction*. London – New York, Routledge.
- Fehér M. István 1987. Gadamer és a hermeneutika. *Valóság*. XXX, 1987/10. 71–89.
- Fehér M. István 1996. Gibt es *die* Hermeneutik? Zur Selbstreflexion und Aktualität der Hermeneutik Gadammerscher Prägung. *Internationale Zeitschrift für Philosophie*. Hrsg. G. Figal, E. Rudolph. Stuttgart, Metzler Verlag. Jg. V, Heft 2. 236–259.
- Fehér M. István 1998. *Heidegger és a szkepticizmus. A szkepticus kételyen át a hermeneutikai kérdésig*. Budapest, Korona Nova.
- Fehér M. István 2001. Hermeneutika és problémátörténet – avagy létezik-e »a« hermeneutika? A gadameri hermeneutika önreflexiója és aktualitásának néhány vonása. In uő: *Hermeneutikai tanulmányok. I.* Budapest, L’Harmattan.
- Glendinning, Simon 1999. *The Edinburgh Encyclopaedia of Continental Philosophy*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Glendinning, Simon 2006. *The Idea of Continental Philosophy*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Gondek, Hans-Dieter – Tengelyi, László 2011. *Neue Phänomenologie in Frankreich*. Frankfurt/Main, Suhrkamp.
- Grondin, Jean 2000. Continental or Hermeneutical Philosophy: The Tragedies of Understanding in the Analytic and Continental Perspectives. In *Interrogating the Tradition: Hermeneutics and the History of Philosophy*. Edited by Charles E. Scott and John Sallis. Albany, State University of New York Press. 75–83.
- Gutting, Gary 2012. Bridging the Analytic-Continental Divide. *The New York Times*, February 19, 2012. <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/02/19/bridging-the-analytic-continental-divide/>
- Heidegger, Martin 1975. *Gesamtausgabe [= GA]*, Bd. 24: *Die Grundprobleme der Phänomenologie (Sommersemester 1927)*. Hrsg. Friedrich-Wilhelm von Herrmann. Frankfurt/Main, Klostermann.
- Kean, Niall – Lawn, Chris (szerk.) 2016. *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. Oxford, Wiley–Blackwell.
- Kearney, Richard (szerk.) 1994. *Twentieth-Century Continental Philosophy*. (Routledge History of Philosophy, Volume VIII.). London – New York, Routledge.
- Malpas, Jeff – Gander, Hans-Helmuth (szerk.) 2015. *The Routledge Companion to Hermeneutics*. London – New York, Routledge.

- Marx, Karl 1980. *A démokritoszi és epikuroszai természetfilozófia különbsége*. In MEM (= K. Marx és F. Engels Művei), 40. kötet. Budapest, Kossuth.
- Nenon, Thomas (szerk.) 2010. *The History of Continental Philosophy*. Vols. 8, General Editor: Alan D. Schrift, volume 1: *Kant, Kantianism, and Idealism: The Origins of Continental Philosophy*. Edited by Thomas Nenon. The University of Chicago Press.
- Protevi, John 2005. *The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Solomon, Robert C. – Sherman, David (szerk.) 2003. *The Blackwell Guide to Continental Philosophy*. Oxford, Wiley–Blackwell.
- Tengelyi László 2015. A fenomenológiával való megismerkedésem. *Korunk*. Harmadik Folyam, XXVI/6. 63–66.
- West, David 1996. *An Introduction to Continental Philosophy*. Oxford, Polity Press.